

Илија Видовић
РПЗ БАЊА ЛУКА

О НАЈНОВИЈЕМ ПРАВОПИСУ СРПСКОГ ЈЕЗИКА

Резиме: У раду је направљена упоредна анализа најновије норме Матичиног Правописа српског језика, аутора Митра Пешикана, Јована Јерковића и Мате Пижуре и Правописа српскохрватскога књижевног језика из 1960. године, с циљем да се таксативно наведу промјене и савремена рјешења, како у свакодневној језичкој пракси не би долазило до већих колебања и недоумица.

Правописци су се знатним дијелом служили рјешењима која је увео у праксу Правопис из 1960, али су отишли и даље, поготово кад је ријеч о употреби великог и малог слова, одвојеном и спојеном писању ријечи, сложеницама и полусложеницама, а нарочито у прилагођеном писању страних ријечи, израза и властитих имена, гдје има квалитетно нових садржаја, које ће вријеме прихватити или оспорити.

Кључне ријечи: Матичин Правопис, битније правописне новине, новине у писању великог/малог слова, новине у писању синтагми, уједначавање сугласничких спојева, Правопис српскохрватскога књижевног језика, скраћенице, прилог о именима и њиховој норми, прилагођено писање и транскрипција имена из страних језика, осавремењивање старе норме

Правопис српскохрватскога књижевног језика (1960), који је био у употреби више од 35 година, одиграо је значајну улогу у унапређењу и стабилизовању правописне норме.

Међутим, нека рјешења пракса није прихватила, па су се, недуго по објављивању овог дјела повеле расправе о појединим питањима и почело штампање приручника с допунама и измјенама тада важећих правила.

Појава новог Правописа српског језика представља значајан догађај за нашу националну културу. Имајући у виду да је досадашњи правописни узус био на снази готово четири деценије, да исто толико није мијењан његов концепт, те да су се у међувремену догодиле велике друштвене и геополитичке промјене, не чуди стога чињеница што су се десиле и судбинске промјене које су утицале и на наше културне, језичке и правописне прилике. Правопис Матице српске, дјело тројице аутора, Митра Пешикана, Јована Јерковића и Мате Пижуре, добило је заслужено признање, а наша писменост остварење знатне културне и практичне вриједности.

Иако је нови Правопис Матице српске угледао свјетлост дана прије 15 година и већ тада добио највише оцјене и препоруке најзначајнијих српских институција, његова примјена ступа на снагу у Републици Србији тек 1996, а у Републици Српској годину или двије касније, на основу одлука надлежних министарстава.

Културна јавност, образована публика као и они мање упућени у правописне проблеме питали су се често свих ових година: какве новине доноси нови правопис и по чему се он разликује од досадашњег. Питање је значајно и због чињенице што су се за ове готово четири деценије у нашој писмености укоријениле и извјесне навике.

Мада је Матичин нови Правопис и по своме обиму и по тематици знатно опсежнији од оног претходног из 1960. године, аутори су у уводном дијелу књиге истакли да – „сврха овог приручника...није да опозове /досадашњу/ правописну

норму...; он ту норму само осавременује, дорађује и у потребној мјери прилагођава и поправља, држећи се начела постојаности и континуитета српске књижевнојезичке културе и норме“. То је први значајан принцип. Други важан принцип аутори исказују следећим ставом: “Настојали смо да иновације не иду мимо тежњи које су се испољиле у бољој јавној речи и култивисаном језичком осећању; понегде се претварајући у обичајну норму, коју наравно треба уважавати не мање него писану.“ То значи да се новим правописом „у високом степену одражава“ норма прописивана ранијим правописом, с тим што се, као методолошки поступак, уводи „изричито указивање на односе те раније и садашње иновираних норме,“ што знатно олакшава перцепцију и усвајање нових правописних правила. Овоме у прилог иду и резимирана поглавља најсложенијих питања (употреба великог слова и спојено/одвојено писање), те правописни рјечник као посебан одјељак.

У чему је заправо разлика између нове и старе правописне књиге?

Формално гледано, теме су у оба правописа исте или сличне, с тим што је нови Матичин Правопис те теме детаљније разрадио и знатно проширио, имајући у виду новине које је собом донијело вријеме. Док стари Правопис из 1960. године има око 170 страница текста правила, нови их разрађује на око 300.

У њему је посебан одјељак посвећен писму, што би требало да унесе више реда и уједначености у штампарске па и компјутерске текстове.

Знатно је већи и комплетнији одјељак о интерпункцији и правописним знацима, темељније и потпуније је обрађено поглавље о писању и изговарању скраћеница, домаћих и интернационалних; врло прегледно је обрађено техничко уобличавање појединих типова текстова уз напомене о употреби знакова за фусноте (подбиљешке), нумерисање одјељака, систем подвлачења или истицања ријечи, примјена појединих графичких типова слова, обликовање стубаца и пасуса итд. с обзиром на традиционалну, али и нову компјутерску технику и технологију.

Посебну новину чини прилог о именима и њиховој норми, гдје су обрађена начела и традиција у вези са избором личних имена, словенско именословно наслеђе, систем обликовања хипокористика, изведена типолошка слика српских презимена, приказана домаћа урбана микротопонимија итд.

Најзначајнији одјељак који се и обимом и обрадом знатно разликује од претходног правописног инструментаријума јесте темељна елаборација *транскрипције* и уобличавања ријечи страног поријекла које се преузимају како из класичних тако и савремених европских и ваневропских језика. Наиме, детаљно су разрађена правила за прилагођено писање имена чак из 14 језика са изворним латиничким писмом, односно латиничке верзије кинеског и сличних језика.

Правопис се појавио у двије верзије – у опширнијој која је намијењена стручним круговима и наставницима и у – краћој верзији, као школско издање, намијењено ученицима и широј, образованој јавности.

БИТНИЈЕ ПРАВОПИСНЕ НОВИНЕ

Иако се може прихватити напомена аутора да у новом Матичином Правопису нема опозивања већ само осавременивања старе норме, увођење нових одредаба и измјена старих природна су посљедица развоја и захтјева наше модерне писмености. У ствари, неизмијењен је теоријско – лингвистички приступ, а правописна рјешења су преузимања без промјене или су у извјесним појединостима допуњавана или мијењана. Најрадикалније, али и најпотпуније су елаборирани одјељци о

прилагођеном писању и транскрипцији имена из страних језика, што је у школском издању сведено на најмању мјеру.

За јавност, језичке практичаре и школску употребу значајнија су, међутим, рјешења која се тичу: употребе великог/малог слова, одвојено или спојено писање ријечи и гласовна уобличавања, што су више граматичка него правописна питања.

Ми ћемо се овом приликом, у најкраћем, бавити само неким, основним питањима правописних иновација, настојећи да укажемо на она рјешења која се у новом Правопису разликују од старог.

НОВИНЕ У ПИСАЊУ ВЕЛИКОГ/МАЛОГ СЛОВА

Основни принцип јесте – великим словом се пише све што је властито име. У том погледу промјене су, у односу на Правопис из 1960, тројаке:

1. прописује се **велико слово** понегдје и тамо гдје се раније писало мало, и то:

а) Тако се, за разлику од досадашњег Правописа, великим словом пишу, у сложеним називима и ријечи – КОТАР(И), КРАЈИНА; ЗАГОРЈЕ/ЗАГОРА или ПОДГОР(ИНА), дакле:

Книнска Крајина, Тимочка Крајина, Горски Котар, Хрватско Загорје, Бихаћка Крајина и сл.

б) Великим словом пишу се и прве ријечи назива **административно-територијалних** и других **подручја**, као:

Ваљевски срез, Београдски пашалук, Моравски округ, Прва армијска област, Врбаска бановина, Зворнички санџак и слично.

в) Великим словом пише се прва ријеч у двочланим/вишечланим називима историјских догађаја (буна, ратова, битака, примирја и слично), као:

Француска револуција, Косовска битка, Косовски бој, Маричка битка, Београдска операција, Игмански марш, Први свјетски рат, Сарајевски атентат, Илинденски устанак, Сељачка буна, Пожаревачки мир, Бородинска битка и слично.

г) Великим се словом пишу и стране ријечце кад се нађу на почетку (без навођења имена):

Де Гол, Да Винчи, Ван Гог, Де Микелис, Ван Бастен (у међуположају ипак остаје мало слово: Шарл де Гол, Марко ван Бастен, Леонардо да Винчи).

2. **Мало слово** се прописује тамо гдје се раније писало велико:

а) у слободно конструисаним, **незваничним именима држава и земаља** по новоме се, за разлику од старог правила, само први члан назива пише великим словом, а остали малим, као:

Турска царевина, Хабзбуршка монархија, Дубровачка република, Источно римско царство, Трећи рајх и сл.

б) При писању вишечланих имена небеских тијела и система велико слово се своди само на први члан:

Млијечни пут, Велики медвјед, Велика кола, Кумова слама, Халејева комета итд.;

в) за разлику од досадашње норме, самостално употријебљене **титуле** живих поглавара држава кад се не спомињу њихова имена пишу се малим словом:

предсједник, краљ, величанство, и слично; велико слово се допушта у *куртоазним* приликама у *писменом* обраћању, као: **Ви** (за једну особу), **Ти, Твој**, а у вишечланим титулама велико слово се пише само у првој ријечи: **Ваша** светости, **Ваше** величанство, **Господине** предсједниче и слично.

3. Сљедећа измјена односи се на писање **назива улица**, с тим што се уводи - **двојство**. Полази се, наиме, од начела да сама ријеч *улица* не мора обавезно бити дио *имена* па се, отуда, та ријеч и не мора (мада може) обавезно писати великим словом. Наиме,

а) ранг апелативне именице `улица` начелно има онда када се налази испред властитог имена (нарочито ако је у скраћеном облику – ул.), тако да се `улица` може и изоставити (нпр. Станујем у улици Бранка Радичевића бр. 5, али и - станујем у Бранка Радичевића број 5, дакле без навођења ријечи улица;

б) напротив, великим словом ће се `улица` писати када се то жели (сходно правилима из Правописа од 1960), а обавезно онда када се `улица` не може, по природи ствари, изоставити, као у случајевима типа: Улица кестенова, Улица палих бораца, Улица слободе, Улица липа и слично. (не може се рећи – станујем у кестенова број 5 или слично).

Исти је случај и кад су у имену апелативи типа трг, кеј, сквер, булевар и слично, као у: Сквер ослободилаца, Булевар револуције, Кеј ослобођења, Трг Републике, Трг жртава фашизма, (али и `трг Славија` - `трг` малим словом, јер није обавезни елемент имена).

НОВИНЕ У ПИСАЊУ СИНТАГМИ: РАЗДВОЈЕНО, С ЦРТИЦОМ, СПОЈЕНО

У односу на Правопис из 1960. измјене, тамо гдје су вршене, учињене су: или 1. у корист одвојеног писања (све што може да функционише одвојено, не треба писати заједно) или 2. у корист спојеног, а не полусложеничког писања (с цртицом), при чему се, међутим, посебно узимају у обзир семантичко-лексичка дистинкција, али и створене навике у пракси.

С обзиром на то да се у говорној пракси често ради о најновијим језичким појавама, онима које задиру у језичко осјећање а и у семантичко-граматички систем (с којим понекад нису у сагласности) није увијек лако и могуће правописним узусом потпуније обухватити све случајеве и одредити стабилне прописе, па отуда овај одјељак правописних одредаба и допушта највише двојстава и колебања.

У складус ранијим Правописом-

1. остаје одвојено:

до врага, до виђења, на примјер, у ствари, у име(народа), у здравље, у инат, на велико, на мало, на љето, на јесен, с прољећа, под зиму, без сумње, од јутрос, пред зору, у страну, уз воду и слично (махом конструкције приједлог плус именица), а

2. предност се даје одвојеном умјесто (по старом правопису) **спојеном** писању и у случајевима (махом) у прилошким конструкцијама типа приједлог плус падеж), као:

до воље, до врага, до тамо, за узврат, на уштрб, на пакост, на пречац, на прескок, на одмет, на парче, на здравље, на прсте, на руку, на смрт, од руке, под небом, с неруке, с главе, с раскида, с руке, у корак, у неповрат, у недоглед, у бескрај у (рас)корак, у прсте, у коштац и сл.

3. У односу на досадашњу норму, прописује се, у рјеђим случајевима, и обрнуто - **спојено** писање **умјесто одвојеног** као у:

успут, најалост, наизглед, испочетка, спочетка

4. Спојено се пише (умјесто другачијег начина) и:

а) у случајевима када се саставни форманти осјећају семантички сраслима као у:

аутострада, аутомеханичар, аутоелектричар, авиомеханичар, мотокултиватор, мотодром, фотомонтажа, фоторепортер, фотоиздање, супермаркет, видеофилм, видеотека.

Али, ако је, међутим, по сриједи „случајан“, казуалан спој, писање цртице је оправдано, као у:

ауто-дијелови, ауто-гума, ауто-препродавац, ауто-салон, ауто-фарови, ауто-превозник, авио-запрашивање, авио-материјал, мото-гума, мото-јединица, мото-такмичење, фото-доказ, фото-изложба, видео-пројекција, односно ако је посебност изразитија, онда се, као што је већ поменуто, могу писати и одвојено: супер журка, мини сукња, радио апарат и слично.

б) Спојено се пишу и **редни бројеви**: *двадесетпетогодишњи, двадесетдвосатни, бројне именице на -ишњак: двадесетпетогодишњак, на -ица: четрдесетпетогодишњица, на -ина: двадесетпетина* и сл.

Иначе, вишечлани прости бројеви пишу се, као и раније, одвојено: *двадесет (и) два, десет хиљада, двјеста тридесет (и) пет, три стотине (и) седам* и сл.

в) Помоћна ријеч **пут** се пише заједно са – *једночланим* бројем: *једанпут, двапут, трипут*, али иза – редних бројева и замјеница пише се одвојено: *први пут(а), други пут, неки пут, сваки пут*. Иза осталих бројева обично се употребљава облик *пута*: *шест пута, седам пута, педесет пет пута, сто пута*, као и : *много пута* и сл.

5. У неким случајевима, као, уосталим, и у ранијем Правопису, претпоставља се **дублетизам (спојено, односно одвојено писање)**, особито онда када се, зависно од језичког осјећања, означава семантичка опозиција, дакле, када начин писања зависи од разлике у **значењу** као у: `он је *наизглед* (=привидно) равнодушан` наспрот: `он више *полаже на изглед* него на суштину`; *за сада* (=намјена): *засад(а)* (привремено); *покоји (пут)* (=каткад): *по који (пут)* (=колико (пута), нпр.: *По који пут то причаш?*); *с почетка* (=од почетка): *спочетка* (=исправа, најприје); *накрај* (=приједлог – нпр. `накрај села механа`): *на крај* (нпр. `ићи с краја *на крај* села`); различитост је евидентна и у писању – *за узврат* и *заузврат*, *на одмет* и *наодмет*, *на претек* и *напретек*, *на смрт* и *насмрт*, *на уштрб* и *науштрб*, *с раскида* и *сраскида*, *на руку* и *наруку* итд.

Начелно, по одредбама новог Правописа – **цртица се рјеђе пише**, тј. мање је полусложеница него раније; тежи се „логичнијем“ писању с наслоном на језичко осјећање, а не на круто прописивање. Тиме се удовољава и обичајној норми, у којој се испољила тежња да се цртица пише знатно рјеђе него што је то било правописом прописано. Отуда нови Правопис прихвата такву праксу и предност даје томе да се пише:

6. одвојено умјесто полусложенице, као:

радио програм, гала концерт, нето тежина, бизнис клуб, видео огласи, поп рок хитови, авис патрoла, радио ревија, џез оркестар, жиро рачун, колор филм, Радио Београд, радио драма, ТВ реклама, видео касета, Оријент експрес, јафа кекс, парадајз чорба, арго супа, рок пјевач, камп приколица, добош торта, квази доктор, џез музика, и сл., као и: Хајдук Вељко, баба Стана, тетка Мара, Херцег Нови, Мркоњић Град и др.

На овај начин се полази од осјећања да у оваквим случајевима нема семантичке нужности, а ни изразитих морфолошких услова за срастање, јер сваки елеменат синтагме има изразито аутохтоно значење (што, истина, у неким случајевима зависи од језичког осјећања), па Правопис не узима за грешку ако би се неке од наведених синтагми третираше као лексички срасли појмови и писали заједно с цртицом: *џез-музика, рок-пјевач* и сл. (тј. онако како је то било по старом Правопису).

7. Писање полусложеница (с цртицом), сходно наведеном, допушта се, дакле у начелу, као двојство, онда када се осјећа

(а) знатније лексичко обједињење дијелова спојенице, као у :

ремек-дјело, рак-рана, клин-чорба, спомен-плоча, спомен-дом, извор-вода, узор-мајка;

(б) с цртицом ће се писати и спојеви у којих се умјесто два акцента тежи једноме, као:

гас-лампа, веш-машина (али *бормашина*, јер бор- нема посебно значење) *кварц-лампа, фикс-идеја* и слично или

(в) када непромјењљива именица „замјењује“ регуларно постојећи придјев:

шах-клуб (м. шаховски), *спорт-клуб* (м. спортски), *клуб-гарнитура* и сл.,

односно тамо гдје цртица има значење: „и“, као у : *поп-рок музика, Би-Би-Си, ауто-мото трке* и сл. тј. када се први дио осјећа као недовољно самостална детерминативна лексема.

(г) □ □ ртица ће се успоставити и између детерминатива и властитог имена, ако је спој такав да треба јасно сачувати посебност другог дијела саставнице, као у примјерима:

анти-Американац, назови-Србин, анти-Диринг, супер-Енглец, екс-Чехословачка, полу-Италијан и сл.

Другачије се поступа тамо гдје се саставнице могу спојити у једну, лексикализовану ријеч, такву која и означава „јединствену“ семантичку представу, као:

проамериканац, новобеограђанин, англоамериканац, просрбин, назовисрбин, надриљекар, надрисликарство, антифашиста, екстрапрофит, суперсила и слично; исти „ранг“ имају и негирани етници: *несрбин, неенглец, небоеограђанин*.

Ако се на овај семантички „стопљен“ начин могу разумјети и неки спојеви из претходних двију позиција, могуће их је писати и спојено: *суперенглец, назовисрбин* (не и великим словом - *Назовисрбин и слично).

Дакле, и поред тога што су правила о овим питањима у новом Правопису разуђеније разрађена него у старом, уопштено узев, великих промјена нема, сем што су колебања нешто „слободнија“ и то стога што карактер спојева, од којих су многи модерне иновације, није увијек једноставно одредити, утврдити, наиме, када једна ријеч функционише као самостална лексема, а када настаје тјешњи семантички спој (полу)сложенице. Отуда се препоручује ослањање колико на прописе толико, ако не и више, на оно што се зове језичко осјећање или, у другим приликама, уходаност у пракси. Може се чак рећи да принцип – „оно што је уобичајено“ постаје све значајнији као правописни узус, иако такав став изгледа правопису непримјерен.

УЈЕДНАЧАВАЊЕ СУГЛАСНИЧКИХ СПОЈЕВА

Мање-више, нови Правопис не одступа начелно од старог.

(а) Једначење/губљење сугласника се не врши на крају префикса у конструкцијама типа: *подтекст, јурисдикција, гангстер* (страно –ng- се не једначи), *драгстор, постдипломски*; међутим,

(б) **т, д** у *сложеницама испред африката* (ч, ћ, њ, џ, џ, дакле онима који имају у себи елемент гласа т/д-ч настало од тш; ћ настало од дј; њ настало од дј; џ настало од дж; ц настало од тс) нови Правопис задржава једначење по звучности: *потцијенити, отцијенити, натчовјек, претчас, подцарати, подђубрити*.

(в) у страним именима једначе се по звучности с/з и ш/ж: Дрезден, Визбаден, Глазгов, Ружди,

(г) група –нб>мб, а-нт>мт у оквиру једночланих лексема и даље гласе: *стамбени, прехрамбени, одбрамбрени* и слично, а на саставу сложених ријечи такво једначење изостаје: *једанпут, странпутница, наједанпут* и слично.

С обзиром на то да је у јавним гласилима било неразумијевања и погрешних интерпретација о овоме, рећи ћемо, на крају, још то да Правопис од именица на –ица и њених стандардних придјевских образовања облика на –ичин (*Миличин*), признаје, али од именица на –ица (*чи-чица, спрема-чица, Ан-чица*), због гласовног нагомилавања, облике присвојних придјева на –ициин (мјесто –ичин): *Ан-ициин, спремачициин, чичициин*, (мјесто: *Анчичин, спремачичин* и слично).

Рјечник у Правопису из 93. је у односу на правописни рјечник из 1960. оскуднији и без акцената (али су унесене све ријечи о којима се у тексту Правописа елаборира), јер је у међувремену изашао шестотомни и једнотомни Речник Матице српске, као и електронски Речник српскога књижевног и народног језика, у издању САНУ, што се сматра допуном правописној норми. Правописни рјечник садржи око 10 000 ријечи распоређених у тзв. *лексичким гнијездима* (нпр. уз одређени правописни проблем наводе се све одреднице истог лексичкога гнијезда, као: **хљоб, хљобни, хљобар, хљобара, хљобарев, хљобаров, хљобарица, (-ичин), хљобарка, (дат.-ки), хљобарница**) са упућењем на мјесто (под)тачку гдје се налази и објашњење одговарајућег правила. Правописци су полазили од тога да за комплетнији увид у лексику, акценат и слично треба консултовати шестотомни и једнотомни Речник Матице српске, односно Речник српскога књижевног и народног језика САНУ.

Иако промјене изгледају опсежне, ипак се може закључити да се оне ослањају или на уобичајену праксу, или на језичко осјећање писаца, односно логику значења. Читаоцу ће у томе за разумијевање ствари и опредјељење послужити у Правопису изричито наведена одступања од досадашње норме, односно резимирани преглед поглавља о спојеном и одвојеном писању.

У осталим сегментима правописне норме нема знатнијих новина ни недоумица. Ипак, корисници Правописа мораће да уложе напор усмјерен не само на то да се правила науче већ, више од тога, да се разумију његова објашњења. За онога ко жели да сазна не само како се нешто пише већ и зашто се тако пише – Правопис, поготово у својој широј верзији, даје исцрпна објашњења.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Митар Пешикан, Јован Јерковић, Мате Пижурца: ПРАВОПИС српскога језика, Школско издање, Матица српска, Нови Сад и Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1995. године,
2. М. Пешикан, Ј. Јерковић, М. Пижурца: ПРАВОПИС српскога језика (ијекавско издање), Велики, Издавачко предузеће Матице српске, Нови Сад, 1993. године,
3. Егон Фекете: О новом Правопису српског језика, Опште оцене и домети, Књижевност и језик, Година XLIII, број 3-4, Београд, 1996,
4. Бранислав Брборић: Картотека језичких недоумица, Београд, 1999,
5. Милан Шипка: Језички савјетник, „Свјетлост“, Издавачко предузеће, Сарајево, 1975,

6. П. Ивић, И. Клајн, М. Пешикан, Б. Брборић: Језички приручник, Радио-телевизија Београд, 1991,
7. Милорад Дешић: Правопис српског језика, Завод за уџбенике и наставна средства, Српско Сарајево, 2002. године,
8. Речник српскохрватског књижевног језика I-VI, Матица српска, Нови Сад, 1967-1976. године,
9. Електронски речник српског књижевног и народног језика, Београд, 2003. године,
10. Иван Клајн: Речник језичких недоумица, (четврто прерађено и допуњено издање), Чигоја штампа, Београд, 1997. године.